

Բազմահմուտ բանասէրին վերի տողերուն վրայ կարելի է աւելցնել համառօտ բառին վերի իմաստով անականաբար գործածութիւնը. համաձայն Շարականի՝ որ կ'ըսէ «ի վերջնում աւուր համառօտն»։ Ըստ Դաւիթ Անյաղթի, որուն «բարձրացուցէք» խորագրով Գողգոթայի մէջ խօսած խաչի ճառին մեկնութեան մէջ Ս. Շնորհալի հայրապետը կը գրէ «Համառօտ ասէ, քանզի ոչ ըստ օրինի մարմնաւոր դատաւորաց ի դատել յերկարի ժամանակն կամ քննութիւնն, այլ համառօտ և կարճ բանիւ ունի լուծանել զսոհման դատաստանին»։ Ուրեմն կը ստիպուինք մտածել թէ մեր սուրբ կրօնքին փառաբանական ու բացատրական աստիճանաց մէջ կիրարկուած կրօնական բառերուն տակ երբեմն կը ծածկուին այնպիսի իմաստներ՝ որ մեր նախնեաց հին հաւատքին վաղնջական յոյժերը կրնան համարուիլ։ Սակայն հայ հեթանոսական հաւատքէն մնացած բառեր ալ ունինք որոնք զիս կը պահեն իրենց պարզ նշանակութիւնը, բայց կորուսած են իրենց նախնական իմաստը հեթանոսական հաւատքի անոնց կարգին է Համեստական բառը, ինչպէս որ վերեւ բացատրեցինք։

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀՆՈՒԹԻՒՆՔ

ՅԷԶՍԻԱՍԻՆ, ԻԹԱՐԻԻՉ, ԻՊԱՂՏԱՏ

(ձամբու նօթեր)

ԷՋՄԻԱՆԻՆ

1931 ին ամսուը յուլիսի սկիզբը էջմիածին կը գտնուէի։ Եօթը հազարի մօտ ձեռագիրներուն մէջ Եկեղեցաց գաւառ կամ Երզնկա և իր շրջակաները գրուածները կը փնտռէի. բազմաթիւ թանկագին ձեռագրաց հանդիպեցայ և սակայն ուշադրութիւնս գրաւեց հետեւեալ որուն յիշատակարան-ձաւատը եղածին պէս ընդօրինակեցի, պարզապէս ծանօթացնելու համար։

Էջմիածնայ Զեռագրատան թիւ 72 (= 152) Ժողովածու. Նոտրդիր, անթուական։ «Զսոյն թարգմանեաց Բարսեղ վարդապետ Հորովաւոր, Ե (5) Հոկտեմբերի 1670 ի մեծն Հոռմայ գերապատիւ սենեկի

առակելականի (մէկ տող բաց) Միքայէլ Անճեւ, Ռիչչի, խորհրդական (մէկ տող բաց) ի Հոռմ ընդ տպարանում գերապատիւ սենեկին առակելականի, 1679, (մէկ տող բաց) Զոր թարգմանեաց, Բ. Վ. Հ. Նաւոր 10, Նոյեմբերի ընդ նմինն ամի։ Կանոնք սրբոյն Կոստանդեա Հայոց կաթողիկոսի որ ի Կիլիկեա ի ժամանակս Հեթմոյ արքայիս Հայոց թվին ՈՂԵ (1246)։

«Զգուշացի քահանայն և գձեթն սաւառ... ևն»

Բարսեղ վարդապետ Հորովաւոր, որ ծանօթ է նաև իբր Հորով, ապրած է ԺԶ դարու վերջը. բնիկ Կ. Պոլսեցի է։ Եղած է թարգմանող զանազան կրօնական գրութեանց, որոնցմէ հատուածներ կը յիշուին զանազան մատենադարաններու մէջ, նաև Վիեննայի Մխիթարեան մատենադարանը։

ԹԱԽԻՉ

1931 ին 15 օր մնալու հաճոյքը ունեցայ հասնել Սյուս առթիւ յարմար շէնքերի Ս. Առատուածանայ կամ Առաջնորդարանի բակին մէջ լի օտարալեզու տապանագրերը հաւաքել, որոնցմէ մեծ մասը կօտրած, մաշած կամ այլապէս փճանալու վրայ են։

1. ISABELLA NISBET Died 3 September 1834 Aged One Year.

Վերի գրութիւնը Անգլիերէն է, կը թարգմանեմ. «Իգապէս Նիսպէտ մեռած 3 Սեպտեմբեր 1834 մէկ տարեկան»։

2. In Memory of Geo. Dickson Late Sergeant of H. M. 26 Regt. Who Departed This Life On The...

Ասիկա ևս Անգլիերէն է, եօթը տող, կտոր կտոր եղած, մարմարի վրայ։ Կը թարգմանեմ «Ի յիշատակ Գէորգ Դիկսոնի վախճանեալ յիսնապետի Նորին Վեհափառութեան 26 Զօրագունդին որ մեկնեցաւ այս կեանքէն...»։ Ինչպէս կը տեսնուի թուականը կը պակսի, կարեւոր պակաս մը։ Հոս յիշուած Նորին Վեհափառութիւնը Անգլիոյ թագաւորն է։

3. Alexandre A Née le 25 Août 1849 Décédé le 3/15 Février 1851

Զեռագրի նման քանդակուած մարմարի վրայ. այս Ֆրանսերէն լեզուով տապանաքարս զետեղուած է մեծ սեւ կրանիթի մէջ, կը թարգմանեմ «Ալեքսանդր Ա. ծընած 25 Օգոստոս 1849 և մեռած Փետրուար

3/15 1851»։ Տապանադիրս կը բաղկանայ չորս տողերէ։

4. Marie Louise Castelli Née le 6 Mai 1869 Décédée Le 13 Novemb. 1870

Հինգ տող, Գրանցարէն տապանադիրս կը թարգմանեմ. «Մարի Լուիզ Գասթէլլի ծնած 6 Մայիս 1869 և մեռած 13 Նոյեմբեր 1870»։

5. Nicolas Swirgsde Né 18 $\frac{5}{VII}$ 72 Décédée 18 $\frac{24}{X}$ 72

6. CICI OTTILIE SWIRGSDE NÉE LE 22 JUILLET 1867 DÉCÉDÉE LE 6 JANVIER 1874 Priez Pour elle.

Ահա ասոնք են ընթերցանելի վիճակի մէջ եղածները։ Ինչեւ այս օտարները թաղուած են Հայկական Առաքելական եկեղեցւոյն շրջապատին մէջ. ըստ իս տարգաղէս անոնք եղած են բողոքական քրիստոնեաներ ու չունենալով աւելի յատուկ տեղ՝ յանձնուած են մեր եկեղեցւոյն անխորոզ եւ հիւրընկալ գիրկը։ Նման գէպքեր պատահած են պատմութեան մէջ, թովմաս Հէրպերդ կը յիշէ Գաղուինի Հայոց գերեզմանատունը՝ Հայ Առաքելական եկեղեցւոյն հովանաւորութեամբ եւ արարողութեամբ՝ թաղուելը Անգլիացի աղետական գեղականի գրկուած Շահ Ապպասի մօտ՝ 17րդ դարու սկիզբը։

* * *

Այս առթիւ կը հրատարակեմ նաեւ Թարիքի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյն արտաքին պատերուն վրայ ագուցուած հետեւալ յիշատակարանները։

1. Արձանագրութիւն կեդրոնի դրան վրայ, տասը տող։

«Շինեցաւ Ար. Աժամայր. եկեղեցիս ի 1 Ապր. 1782 ամի և ի Թ. Հայոց ՌՄԼԱ ի հայրապետութեան Տեառն Ղուկասու, աշխատութեամբ Յովսէփ քահանայի Մելիք Յովհաննէսեան, արդեամբ բարեպաշտ հայազգ ժողովրդականաց»։ Ասիկա (այսինքն 1782ը) չի կրնար եկեղեցւոյն շինութեան թուականը ըլլալ, քանի որ նոյն եկեղեցւոյն վրայ խաչքար մը կը կրէ ՌՂ (1641) թուականը, մինչ եկեղեցւոյն ճակատին աջ կողմը բարձրաքանդակ, քանդակուած, երկաթագիր արձանագրութիւնը կը բովանդակէ մօտաւորապէս հետեւեալը.

2. «Շնորհօքն Աստուծոյ շինեցաւ Ար. եկեղեցին ի Հայրապետութեան Տեառն Ղազարու կաթողիկոսին ամենայն Հայոց Առաջնորդութեան նահանգիս տեառն Չաքարիս վարդապետին օգնութեամբ վաճառականաց և տեղականաց քաղաքիս թվին ՌՃՂԷ (1748)»։

3. Ուրիշ արձանագրութիւն մ'ալ «1892

Ամի Տեառն ի Յիշատակ հոգւոյ Սարգսի և Ամուսնոյ նորին Եղիշարի Բժշկեանց Արդեամբ նոյնին կառուցաւ գաւթքս սուրբ Աստուածածին եկեղեցւոյ Հայոց Դավրիժու 25 Մարտի»։

* * *

Թարիքի Հայերէն ձեռագիրները, այսինքն առաջնորդարանին կամ հոս հոն, գպրոցներու, մատենադարաններու մէջ գտնուածները ասկէ քիչ ինչ առաջ Մելիք Թանգեան Սրբազան Առաջնորդը հաւաքելով Հայաստանի կառավարութեան կը զրկէ թանգարանին յանձնուելու համար։ Արդէն ինչ ձեռագիր որ կար և ինչ որ այժմ կը մնայ Հ. Աճառեան ցուցակագրած և հրատարակած էր Վիեննայի Մխիթ. Տպարանէն։

ՊԱՂՏԱՏ

1929ին երկու անգամ և 1931ին դարձեալ հանգրայեցայ Պաղտատ։ Առաջին այցելութեանս առթիւ Պաղտատի հին, լքուած եկեղեցւոյն արձանագրութիւնները արագրելով ինչ ինչ ծանօթութեամբ և աւանդութեամբ հրատարակեցի Սիոնի մէջ, 1931 Փետրուար Թիւ 2 էջ 56։

Այս անգամ կը ներկայացնեմ Պաղտատի Հայոց նոր Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյն երկու ձեռագիր Աւետարանները։ Աւետարան թիւ 1.

Մեծութիւն՝ 14×10¹/₂ հաստութիւն՝ 6 սանդիւմ։ Կազմ՝ սպիտակ, կաշեպատ, խորանագարդ, Նիւթ՝ ճերմակ և բաւ յղուած մազաղաթ։ Գրութիւնը՝ երկսիւն։ Տող՝ 23։ Նկարք, լուսանկարադրք, խորանք՝ բազմաթիւ, գունազեղ և ոսկեզօծ, մաքուր։ Խորանագարդ եւ նկարէն չըջանալով է «Եւսէքի կարպոսի սրբիւի երգոր ի տրոգչոյն» գրութիւնը, եւ ցանկ կանոնաց։ Աւետարանները ունին նախադրութիւնք։ Հանգամանք՝ սկիզբի էջերը քիչ մը մեասուած, նաեւ փրցուած. գուցէ ըլլան ինկած կորսուածներ։ Թերթք՝ 252։ Յիշատակարանք՝ ունի։ Գիր՝ բոլորգիր։

Պարունակութիւն։ Ղուկասու աւետարանի սկիզբը՝ գրէն

«Փառք ամենասուրբ երրորդութեան հաւր եւ որդւոյ եւ հոգւոյն սրբոյ յախտեանս ամէն։ Արդ գրեցաւ սուրբ աւետարանս ի մայրաքաղաքս Կոստանդինուպոլիս ձեռամբ անարժան Գրիգոր քահանայի ի թվին, ՌՃԹ (1630) որ եւ ցանկացող եղև սուրբ աւետարանին Խոճայ Թիդանն եւ ետ յիշատակ հոգւոյ իւրոյ եւ ծնաւդացն, հաւրն Քամալին, մօրն Խաթունմէրին, կողակցին Խոսրովթուխտին, որդոյն Քամալի եւսփոն, զստերացն Յուսնիսանին, Տատիկին, Գուլոմսին, եւ ամենայն արեան մերձաւորաց սորին ամէն»։

«Արդ երես անկեալ ազաչեմ զհանդիւպողք սուրբ աւետարանիս կարգալով կամ աւերինակելով, կամ հարեւանցի տեսանելով յիշեալիք զվերոյգրեալսն, և Աստուած որ առաւելն է ի սուրբ բարեաց, ձեզ յիշողացդ և մեզ յիշեցելոցս, լսել տացէ զձայնն որ ասէ, Եկայք աւերհեալք հօր իմոյ ժառանգեցէք զանապառ ուրախութիւն ամէն: Հայր մեր որ»:

Գլխաւոր յիշատակարան գրքին վերջը, գրէն նոյն ընդ վերնոյն:

Տարբեր բոլորգիր գրէն

«Դարձեալ յիշեցէք զպարոն Քամայն և զկողակիցն իւր Նուշնումն և ի Քրիստոս հանգուցեալ որդիքն իւր Միսասարն, Թումեազն, Աթամազն, Մըսթիսանն, Դաւուստն, Դաւիթն, Յովհաննէսն զոր ի սուտի կենացն ելան և անոցն կենացն արժանացան և ի Քրիստոսէ անթառամ պըսակեցան, Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս զպարոն Քամայն և զկենակիցն Նուշնումն, և զՄնացական ծաղկեալ որդիքն իւր պարոն Մարգարէն և զմիւսն Աղաթիլին, և զմիւս նորաբոյս Բարաքեազն և զգուստրն Սափարն, և զհարսն իւրեանց Եղիսարէթըն, զոր Քրիստոս Աստուած զիւրեանք կենօք պահեցէ մինչև ի խորին ձերութիւն ամէն»:

Տարբեր և շեղագիր գրէն «Եւ զիս անպիտան Մկրտիչ ժամարարս յիշեալ...»:

Վերջին թերթ Ա. էջ բոլորգիր: «Սուրբ աւետարանս, յիշատակ է Պարոն Եւփրէ, և Կողակիցն իւրոյ, Մասպառն, և որդին իւր Պետրոսն և զգուստրն իւր Լուսինն և այլ որդին իւր, Թեալ Թորոսն, Աղայ Ծատուրն, Պողոսն, Ով ընթեռնողք յիշեցէք, և Աստուած ողորմի ասացէք Աստուած զձեզ յիշէ իւր միւս անգամ գալուստեանն ամէն»:

Տարբեր գրէն: «Յիշեցէք և Համառանցի ողորմած հոգի Արշուրի որդի մեղապարտ տիրացու Կիւրեղն և մայրն Նախշին և եղբայրն Գուլամիրին և Կողակիցն Գոհար և զուք յիշողք յիշեալ լիջիք առաջի Քրիստոսի ամէն, Հայրն մեր, որ գրվեցաւ Թվին Ռ. Մ. Ժ. Ա. (1762) ի քաղաքն Պաղտատ»:

Իսկ նորագոյն գրէն: «Բնիկ Պաղտատցի Մինէ և Լուսիկ Մինասեան քոյրեր: Եւ Սօֆի Կողակից հանգուցեալ Սափարն Մինաս Թաղէոսեանի (ծնեալ Մարութեան) Սոյն Աւետարանը կը նուիրեն Պաղտատի Հայոց Սուրբ Երրորդութիւն եկեղեցոյն, ի յիշատակ Մինաս Թաղէոսեան գերդաստանի համբէն ննջեցելոց»:

Յետոյ «25 մայիս 1928 Պաղտատ. կը հաստատեմ. Առաջն. տեղապահ Իրազի Հայոց, Վահան Ա. Քհյ. Թաճիրեան»:

* * *

Աւետարան թիւ 2

Մեծութիւն՝ 14 × 10: Հաստութիւն՝ 7 սանդիւմ: Գիր՝ բոլորգիր, երկսիւն: Տողք՝ 25: Նիւթ՝ մագաղաթ սպիտակ, լաւ յըղկուած: Հանգամանքը՝ վերջէն մէկ թերթ ինկած, այլապէս կատարեալ: Կաղմ՝ տախտակ, կաշեպատ, արծաթով կոտակուած: Արծաթին վրայ կայ 1822էն յիշատակարան: Նկարք, խորանք, լուսանցադարդ ևւն՝ բազմաթիւ մաքուր, զուսնագեղ: Թերթք՝ 264: Ծանօթութիւնք՝ ունի էջերուն տակ նշանակուած համարաբար: Յիշատակարան՝ ունի 2 հոսագիրս զարմանալի նմանութիւն ունի թիւ 1ին հետ:

Նոր գրէն «Յիշատակ է սուրբ աւետարանս Պաղտատայ սուրբ Աստուածածնայ եկեղեցոյ Գասպար մահաւոր Ավէաթի թիւն 1822 մարտի 30ին»:

Ուրիշ տեղ նոյն գրէն «Յիշատակ է սուրբ աւետարանս երէցփոխան Պաղտատայ սուրբ Աստուածածնայ եկեղեցոյ Գասպար մահաւոր Ավէաթի թիւն ով որ կը կարգայ մին քաւին յիշէ, և յիշեալ լինի առաջի Աստուծոյ ամէն»:

«Թվին 1822 մարտի 30 ին տվակ հինգշաբթի»:

Յիշատակութեանց մէջ կը յիշուի Պաղտատի Սուրբ Աստուածածին եկեղեցին որ 1850ական թիւերէն վերջ՝ Պաղտատի Սուրբ Երրորդութեան եկեղեցոյն շինուելէն յետոյ լքուեցաւ:

Վերջին էջ՝ ըստ երեւոյթին իր գրէն: «Փառք ամէնասուրբ Երրորդութեան հօրն և որդոյ և հոգոյն սրբոյ այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից ամէն»:

«Արդ և ես Սահակ ստացայ զսուրբ աւետարանս ի հալալ վաստակոց իմոց, յիշատակ ինձ և իմ ծնողացն, Հայրապետին և մօրն իմոյ Բարին և հանգուցեալ քվերն իմոյ Մարիամին (տարբեր գրէն): Դարձեալ յիշեցէք ըզՍահակն, և զկողակիցն իմ զՍափարն և զորդիքն իմ ըզԹաւրին և զՍիկանն որ հանկուցեալ էն առ Քրիստոս: Դարձեալ յիշեցէք զմիւս կողակիցն իմ զԹեկինն, և որդին իմ զՍիկանն և զստերքն իմ, զՍիկին, Աղատն, Զերթթէն: Եւ զարձեալ յիշեցէք զեղբայրն իմ զՄարութն և զկողակիցն իւր զՄասպուռն, և զորդին իւր Աւետն, Աղամայն, Դիգորն, Զօրարարին և զստերքն Անային, Սէլվէրիսանն և որ յիշէ յիշեալ լիցի ի Քրիստոսէ ամէն: Հայր մեր»:

Wichita, Kansas
U. S. A.

Յ. ԲԻԻՐՏԵԱՆ

